

**YOSHLAR MA'NAVİY DUNYOQARASHINI YUKSALISHIDA BESHİK,
NIKOH, LAPARLAR VA YAKKA FOLKLOR QO'SHIQLARINING
AHAMIYATI.**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10511641>

B.Sobirov

San'atshunoslik fakulteti

Musiqiy ta'lim va madaniyat

kafedrasi katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada xalq milliy san'atining xalq folkloridan boshlanishi, insonning dunyoga kelib ilk eshitgan qo'shig'i ona allasidan boshlanishi, onaning beshik yonida o'tirib kuylayotgan ohangdor, yoqimli, muloyim, orombaxsh qo'shig'i bolaning kamolotiga, sog'lom, aqli raso bo'lib o'sishiga katta ta'sir ko'rsatishi, beshik to'yi qo'shiqlarining mazmuni asosida davr, sharoit, shaxs taqdiri yotganligi bois, o'zgaruvchan bo'lganligi, shu bilan birgalikda inson hayotidagi o'zbek nikoh to'ylarida yangraydigan o'lan va laparlar, o'lan ijrosida erkak va ayollarning yuzma-yuz turishi va so'z vositasida muloxaza yuritishlari, ajdodlardan meros bo'lib kelayotgan xalq ogzaki ijodidan yakka folklor ijrochiligi qo'shiqlari turkumlaridan "kelin va kuyov" salomlari, o'zbek milliy an'anaviy folklor san'ati namunalaridan unitilib ketgan "to'y olqishlari" kabi qo'shiqlar yoshlar ma'naviy dunyoqarashlarini yanada kengaytirishga qaratilgan masalalar haqida ma'lumotlar batafsil yoritiladi.

Kalit so'zlar

Folklor, alla, o'lan, lapar, nikoh, kelin, kuyov, to'y olqishlari, qizlar bazmi, termalar, vazn, qofiya.

АННОТАЦИЯ

В статье национальное искусство народов начинается с фольклора каждого из народов, в котором первая песня в истории появления человека на свет начинается с Бога-матери, мелодичная, приятная, нежная, успокаивающая песня матери, поющая, поющая рядом с колыбелью, оказывает большое влияние на созревание ребенка, его здоровый, умственный рост, на основе содержания колыбельных песен определяются эпоха, обстоятельства, Судьба человека. потому что лежа, будучи изменчивым, кроме того, на узбекских свадьбах в жизни человека звучат улан и лапар, мужские и женские лица в исполнении Улана и медитации с

помощью слов, приветствия “жених и невеста” из серии сольных фольклорных песен из устного народного творчества, унаследованных от предков, “свадьба”, забытых образцов узбекского национального традиционного фольклорного искусства. такие песни, как "olkishi" информация о деталях будет освещена.

Ключевые слова

фольклор, алла, улан, лапар, брак, невеста, жених, свадебные аплодисменты, девичья вечеринка, термины, вес, рифма.

ANNOTATION

In the article, the national art of peoples begins with the folklore of each of the peoples, in which the first song in the history of the birth of man begins with the Mother God, a melodious, pleasant, gentle, soothing song of the mother, singing, singing next to the cradle, has a great influence on the maturation of the child, his healthy, mental growth, based on the content of lullabies, the epoch, circumstances, and fate of a person are determined. because lying down, being changeable, in addition, at Uzbek weddings, ulan and lapar, male and female faces performed by Ulan and meditation with the help of words, greetings “bride and groom” from a series of solo folklore songs from oral folk art inherited from ancestors, “wedding”, forgotten samples sound in a person's life Uzbek national traditional folklore art. songs like "olkishi" details information will be covered.

Keywords

folklore, alla, ulan, lapar, marriage, bride, groom, wedding applause, girl's party, terms, weight, rhyme.

Kirish

Eng qadimgi zamonlarda yaratilib bizning kunlarimizgacha saqlanib kelingan an'anaviy folklor qo'shiqchilik san'atining namunalari jamiyatimizning yosh avlodlariga singdirilib borilishi yoshlarning o'zligini anglashi, milliy qadriyatlar rukuni ostida Yangi O'zbekiston yoslarini har tomonlama sog'lom barkamol inson bo'lib etishishlarida muhim omil bo'lib hizmat qiladi. Yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalanib borishida kata ahaviyat kasb etadi. Tarixiy ma'lumotlar shundan dalolat beradiki, o'lanlar asosan o'tmishda ko'chmanchilik va yarim kamanchilik xayot tarzini kechirgan o'zbek urug'lari orasida keng tarqalgan bo'lib, u asosan qiz uzatar kechasidan bir yoki bir necha kun ilgari qiz uyida o'tkazilgan. Ayrim xollarda qiz uzatar kechasi kuyovning uyida o'tkaziladigan bazmlarda ham ijro etilgan. O'lan ijrosida erkak va ayollarning yuzma-yuz turishi va so'z vositasida muloxaza yuritishlari bilan boshlanadi. Odatda o'lanni professional o'lanchilar ijro etganlar.

Adabiyotlar tahlili va metodlari

Barcha xalqlarning milliy san'ati o'sha xalqlarning folkloridan boshlanadi deydi donishmandlar. Sundan kelib chiqilsa, folklor ijodiyoti allalardan boshlanadi deyish mumkin. Onaning beshik yonida aytayotgan, kuylayotgan ohangdor, yoqimli, muloyim, orombaxsh qo'shig'i bolaning, kamolotiga, sog'lom, aqli raso bo'lib o'sishga katta ta'sir ko'rsatadi.

Beshik qo'shiqlari deb nomlangan qo'shiqlarning ushbu janri lirik qo'shiqlar turkumiga taaluqli bo'lib, uni o'zbeklarda ko'pincha alla qo'shiqlari deb ham aytadi. Allalar avloddan-avlodga o'tib sayqallanib, saralanib boradi, asta-sekin turg'un qo'shiqlar holatiga keladi.

Qadimgi zamonlardan e'tiboran alla asosan ona tomonidan ijro etilib kelinsada, biroq maxsus alla aytuvchilar bo'lgan. Bunday kasb egalari asosan boy-badavlat kishilar uyida, shoxlar saroyida xizmat qilganlar.

Beshik qo'shiqlari mazmuni asosida davr, sharoit, shaxs taqdiri yotganligi bois, o'zgaruvchan bo'lgan. Alla qo'shiqlari asosan refren asosida ko'rilgan. Undagi cho'zik ohanglar, naqorat so'zlari-refrenlar goh ikki, gohida to'rt yo'l bo'lib, matn bilan uyg'unlashib, olti yo'lni tashkil etadi. Onaning o'zi tomonidan aytiladigan so'zlari refren jumalalar ichida bo'ladi:

*Alla bolam, allo
Jonim bolam, alla
Ikki ko'zim, alla
SHirin so'zim, alla.*

Ona qo'yidagi jo'mlarni qo'shib qo'yadi.

"Qani uxlay qol", "Ko'zingni yumaqol". Onalar iztiroblari, xis-tuyg'ulari, orzu armonlarini o'z ichiga olgan allalar qadimiy an'anaviy folklor yakka qo'shiqchilik ijodi namunalaridan sanaladi. U ahlokiy, tarbiyaviy, didaktik xarakterga ega.

Eng qadimgi zamonlarda yaratilib bizning kunlarimizgacha saqlanib kelingan an'anaviy folklor yakka qo'shiqchilik san'atining namunalaridan yana biri o'zbek nikoh to'ylarida yangraydigan o'lan va laparlardir. Tarixiy ma'lumotlar shundan dalolat beradiki, o'lan asosan o'tmishda ko'chmanchilik va yarim kamanchilik xayot tarzini kechirgan o'zbek urug'lari orasida keng tarqalgan bo'lgan. U asosan qiz uzatar kechasidan bir yoki bir necha kun ilgari qiz uyida o'tkazilgan.

Ayrim xollarda qiz uzatar kechasi kuyovning uyida o'tkaziladigan bazmlarda ham ijro etilgan.

O'lan ijrosida erkak va ayollarning yuzma-yuz turishi va so'z vositasida muloxaza yuritishlari bilan boshlanadi. Odatda o'lanni professional o'lanchilar ijro etganlar.

Yigit: *Karg'a deyman, ko'zingdan, karg'a deyman,
Karg'a o'ya soladi jarga, deyman.
Ko'rmaganga ko'p vakt, oylar o'tdi,
O'lan bilan so'rashay – "xorma" deyman.*

Qiz: *O'lanlarim, ko'zingdan, o'lanlarim,
Sen bo'lding shu dunyoda go'mondorim,
Sen xalqning shu dunyoda go'mondorim.
Kuya-kuya kul bo'ldi so'yaklarim.*

O'lan poetik jixatdan o'ziga xos o'zgachaliklarga ega. Ulardan biri matnning izchil to'rtlik shaklidagi band tuzilishligidir. Xar bir band tarzida qofiyalanadi. Ularning aksariyati ritmik jihatdan o'n bir hijoli vaznga ega.

Qadimgi folklor ijrochiligi namunalaridan yana biri lapardir. U asosan kelinning xonadonida o'tkaziladigan "qizlar bazmi" da ijro etiladi.

Ishtirokchilar tarkibi, ijro usuli jihatidan o'lanlarga yaqin turadi.

"Kizlar bazmi" da lapar kechasiga yigitlar ham taklif kilinadi. Bazmni keksaroq, tajribali, so'zamol ayollardan biri olib boradi. Qoida va tamoilga binoan katta gulxan yoqiladi.

Dastlab biroz o'yinga tushuladi. SHundan so'ng bazmni boshkaruvchi ayol lapar aytishuvini boshlab beradi.

*Laparlarning avval boshi marmar toshi,
CHit ro'molni xo'l qilgan ko'zning yoshi,
CHit ro'moli xosa-yo, ko'nglim chini kosa-yo,
Qizlar lapar aytganda yigitlar qo'loq solsa-yo.*

Ana shu boshlang'ich laparlardan so'ng yigitlar dastlab bir laparni aytadilar, qizlar javob to'g'risida ikkinchi laparni aytadilar.

Odatda yigit tomonidan aytilgan lapar qay vaznda bo'lsa, qiz tomondan aytiladigan lapar ham shu vaznda bo'ladi.

Milliy an'anaviy folklor qo'shiqchiligi tarkibiga "yor-yor"lar ham kiradi. U kadimdan turkiy xalqlarning to'y marosimlarida ijro etib kelingan.

YOr-yorning mavzulari talaygina. Ularda kelin va kuyovni ta'rif-tavsiflash, ularni shirin turmush qurishga undash, turmushda sodir bo'ladigan achchik-

chuchuklarga sabr-qanoat kilish va shunga o'xshash ilg'or g'oyalarni o'z ichiga oladi.

YOr-yor ijrosi o'ta mo'rakkab bo'lganligi tufayli yakka ijrodan katta mahorat talab etadi. Murakkabligi shundaki, yor-yor aytuvchi xolis shaxs sifatida qizning o'zi yoki dugonasining tilidan aytadi.

*Yig'lama qiz, yig'lama,
To'y seniki, yor-yor,
Ostonasi tillodan,
Uy seniki yor-yor.
Ko'rpachasi shoxidan,
To'r seniki, yor-yor,
Mo'yablari qilichdek,
YOr seniki, yor-yor.*

Bundan tashqari, xalq ijodiyotining ushbu turi aytuvchidan katta bilim, qo'shiq, musiqa maxoratlarni talab qiladi.

Voqealar tasviri, nozik inson xarakterlari aniq va ravon kuylanayotgan yor-yorlar ayrim xolatlarda ota-ona yoxud opa-singillar tilidan ham aytiladi.

Yor-yorlarning poetikasi nixoyatda boy, qamrov doirasi keng. U aksar xollarda aruz vaznida ijro etiladi. Goh o'ynoqi, goh g'amgin, nozik qochirimlarga to'laligi bilan ajralib to'radi.

Ajdodlardan meros bo'lib kelayotgan xalq ogzaki ijodi yakka folklor ijrochiligi qo'shiqlari turkumiga "kelin va kuyov" salomlar ham kiradi. Kelin salom odatda qiz uzatar kechasi kuyovning xovlisida yokilgan gulxan atrofida aytiladi. Hozirgi davrga kelib esa, nikoh ertasi o'tkaziladigan "bet ochar", "yuz ochar" kabi tantanalar paytida aytiladi.

Kelin salom ham yakka ijrochidan o'ta bilimdonlik, keng fikr doiralikni, tajribali bo'lishlikni taqozo etadi. Chunki, salomga ota-ona, opa-singil, (oila a'zolari), qarindosh urug'lar, qo'ni-qo'shnilar ham qo'shib aytiladi. Bu esa aytuvchidan maxsus mahorat talab etadi.

*O'xo'-o'xo' yo'talgan,
Obdastani ko'targan,
Qaynotasiga salom,
YOr-yor-chor yor
Qaynotasiga salom
Va xokazo.*

Nakorat o'rnida kelayotgan "yor-yor" "chor yor" misrasi o'rniga ba'zi joylarda "salom-salom", "YAna salom" so'zlari qo'llaniladi.

Kuyov salom mamlakatimizning ko'p joylarida unutilib borilayotgan xalq, o'tmishda u nikox to'ylarining zaruriy artibut (bezaklari)dan sanalgan. U kuyov qaynotasining uyiga to'ydan so'ng o'n, o'n besh kun o'tgach qaynotasi uyida o'tkazilgan. Kuyov jo'ralari bilan qaynotasining uyiga kirgach, kuyovning so'zga chechan, sho'x jo'rasi "kuyov salom"ni boshlaydi.

*Ko'yov keldi kiringiz,
Ko'rgilinging beringiz.
O'lay-bo'lay demayin,
Otin aytib beringiz.
Poda bersang, ola ber,
Yilqi bersang, qora ber.
Mo'nda to'rgan yigitning
Xar biriga tovoq ber.*

Misralar so'ngida kelin tomon kuyovga birorta sigir, ko'y yoki ot atalganini aytadi. Bordiyu kelin tomon ximmatsizlik kilsa, u tomondagilar kattik xajv ostiga olinadi.

O'zbek milliy an'anaviy folklor san'ati namunalaridan galdagisi "to'y olkishlari" dir. Hozirgi kunlarimizga kelib, u ko'p joylarda o'zining kadimgi ko'rinishini yo'kotgan, u odliq nasriy olqishlar bilan almashilmoqda. "To'y olkishlari" nikox marosimining yakuniy kismida ijro etiladi. Aytuvchidan aloxida badixago'ylik va so'zamollik talab etadi.

Olkish koidaga ko'ra an'anaviy boshlanma bilan boshlanadi:

*Oq bo'g'doyning patiri,
O'rgimchakning cho'tiri.
Bir-ikki og'iz aytayin,
Qaro ko'zlar xotiri.
Eshik oldi majnuntol,
Majnuntolga qo'ling sol.
Men fotixa aytayin,
Katta kichik qo'lok sol.*

So'ngra kelin bilan kuyovga yaxshi istak-tilaklar yangraydi.

"To'y olqishlari" odatda 7-8 bo'g'inli barmoq usulida bo'ladi. Unda etakchilik qilgan epik xalq she'riyati vazniga e'tibor qilinsa, ushbu xalq

ijodi namunasing kadimiyliги ko'zga tashlanadi.

Eng kadimgi davrlarda vujudga kelgan milliy an'anaviy xalq ijodiyoti yakka qo'shiqchilik ijrochiligidan biri "terma" lardir. U xalqimizning mashxur dostonchilari va termachilari tomonidan yaratilgan bo'lib, badiha tarzda ijro etilgan.

Termalar tarkibi, mavzularning rang-barangligi, ijro jihatidan folklorning boshqa janrlaridan farklanadi. Ular xalq milliy va ma'naviy xayotining barcha soxalarini qamrab olgan bo'lib, kishilarning xayotiy tajribalari, ahlok-odob haqidagi tushunchalari, estetik qarashlari, orzu umidlarini ifodalaydi.

Xalq og'zaki ijodiyoti yakka ijrochiligi turkumiga mansub termalar ijrochilarining jinslari, ijro usullari hamma erda ham bir xil deb bo'lmaydi.

Masalan, Kashkadaryo, Surxandaryo, Samarkand, Jizzax viloyatlarida termalarni asosan baxshilar ijro etsalar, Xorazmda kadimgi an'anaga binoan xalifalar ijro etadilar. Xorazmlik xalifalar doston, qo'shiq, termalarni odatda sozsiz qiroat usulida ijro etadilar.

Xalq og'zaki ijodining eng kadimiy va keng tarkalgan yakkaxon ijrochilik namunalari katorida ko'shiklarning o'z o'rni bor. Ular xalq orasida keng tarkalgan bo'lib, mazmun va shakl jihatidan xilma-xildir. Ularda insonning ruxiy olami, ichki kechinmalari, xis tuyg'ulari etakchilik qiladi.

Qo'shiq bo'ladigan she'rdagi latofat uning tabiiyligidan kelib chikadi.

Musiqaga mosligi bilan ajralib turadi. Qo'shiq uchun vazn, qofiya talabiga mos so'zlar ishlatiladi.

Mazmun bilan shakl mustaxkam boglanganligi bois kishiga zavq-shavk bag'ishlaydi. Qo'shiqchilikdagi sodda va ravon til, o'tkir iboralar, yorqin obraz hamda mantiqiylik kishi tabiatiga musiqiy ohang baxsh etadi.

Qo'shiqlarda ortikcha pardozi bo'lmaydi. Turmushning barcha qirralarini

qamrab olganligi, shakliy ixchamligi, ommaviyligi qo'shiqlarning jozibasini yanada oshiradi. Qo'shiq so'zlarining ta'sirchanligi uning ayrim hollarda kayta takrorlanishiga imkon yaratadi.

Lirik qo'shiqlarda sevgi bu chuqur kechinmalar olib keladigan, qiyinchiliklar tug'diradigan davosiz, biroq shirin va qutlug' dard sifatida

ifodalanadi. Xaqiqiy ishqda vafo bo'lishligi, qalb tozaligi, ishq o'tining shavqi va bunday muxabbatni baxtsizlikka olib keluvchi omillardan norozilik, mushtoqlik kabi iztiroblar lirik qo'shiqlarning ta'sirchanligini oshiruvchi vositalardir.

Ishq onlarida hayratdan lol bo'lib qolish, visol chog'larida ayriliqdan, oshkoralikdan qo'rqish lirik qo'shiq kaxramonlariga xosdir. Ikki sevishganning qovushishi baxt bo'lishi bilan birga bu yo'lda ko'p to'siqlar, qiyinchiliklar mavjud bo'ladi. YA'ni tom boshida, devor orqasida, bog'-chorbog'larda, gullar ichida

kutish va bunday hollarda mashuq yoki g'ayri tabiiy xarakatlari, qoshlar, ko'zlar, yuzlar ta'rifi lirik qo'shiqlarga xosdir.

Lirik qo'shiqlarda kaxramonning lirik kechinmalari turmash, tabiat va tabiat manzaralari, xodisalari bir-birlari bilan birlashadi. SHu sabab qo'shiq ta'sirli, xayajonli bo'ladi. Lirik qo'shiqlarda kaxramon xolatlarning ramziy tasvirlari ham aloxida diqqatga sazovor. Tutqunlik, g'ariblik, yolg'izlik kabi xolatlar, kishan, zindon, qafas, qanoti singan qush, qorong'u vayron kabi ramzlarda ifodalansa, ko'tarinki ruhiy, ko'rinish tasviri, qo'yosh, oy, bahor, gul yuz, nargis ko'z, binafsha xolar kabilarga bezaladi.

Qo'shiqlarning boshlanish qismi va o'rtasida bir qator so'z va iboralar bo'ladiki, ular takrorlanib turadi: Qizil gul, ro'mol, dunyo, olma, tog', osmon va xokazo so'zlar. Bu odatiy oddiy so'zlar ajoyib ijrolarning paydo bo'lishiga xizmat qiladi.

"Gullar ochilgan chog'da", "gul qistirib chiqmaysan", "Daryolarning ul yuzida", "Bu ko'ringan tog'lar" va ko'p purmano so'zlar ana shular jumlasidandir. Mazkur misralar qo'shiqdagi tabiat va xayot manzaralarini yanada teranlashtiradi, jonlantiradi.

Xulosa

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, folklor qo'shiq ijrochiligidagi beshik, nikoh, laparlar va yakka folklor qo'shiqlari yoshlarni ma'naviy dunyoqarashini yuksalishida muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi.

АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йук. - Т.: <^арК>, 1998.
2. Алавия М. Узбек халк маросим кушиклари. - Т.: <^Н>, 1974.
3. Ахмедов Б. Кучманчи узбеклар давлати. - Т.: <^Н>. 1969.
4. Гафурбеков Т. Фольклорные истоки узбекского профессионального музыкально-го творчества. - Т.: «Укитувчи», 1987.
5. Жураев М. Узбек халк эртакларида сеҳрли ракамлар. - Т.: «Фан», 1991.
6. иброхимов О.А. Маком Ва макон. Мовароуннахр. - Т.: «Фан», 1996.
7. Иброхимов О.А. Узбек халк мусика ижоди (методик тавсиялар, I ^м). - Т.: «Фан», 1994.
8. Йулдошева С. Бархаёт анъаналар. - Т.: <^Н>, 1999.
9. Йулдошева С. Мучал туйи. - Т.: <^Н>, 1994.
10. Кароматов Ф.М. О локальных стилях узбекской народной музыки. - М.: «Наука», 1964.
11. Кароматов Ф. Узбек халки музи^ мероси (йигирманчи асрда) - Т.: <^Н>, 1985. 2-том.

12. Панжиев К. Сурхондарё вилояти узбек халқ кўшиқчилиқ ижодиёти. Диссертация, 2010.
13. Узбек фольклори очерклари. Биринчи жилд. - Т.: «^Н», 1988.